

T&T KLASSIEKEN / VERTAALDE TEKSTUITGAVEN

Middeleeuwen

Karel en Elegast
Beatrijs
Lanseloet van Denemarken (gevolgd door die Hexe)
Mariken van Nieumeghen
Lanceloet en het hert met de witte voet
Elckerlijc
Esopet
Esmoreit / Lippijn
Roelandslied
Tprieel van Troyen
Van den vos Reynaerde
Vijf sotternieen
Gloriant
Floris ende Blancefloer
Renout van Montalbaen [De vier heemskinderen]
De borchgravinnen van Vergi
Esbatement van den appelboom
De reis van Sint Brandaan
Theophilus

Zeventiende eeuw

G.A. Bredero, De klucht van de koe
G.A. Bredero, Spaansche Brabander
G.A. Bredero, De klucht van de meulenaer
G.A. Bredero, Sijmen sonder soetheit
P.C. Hooft, Warenar
J. Cats, Het Spaans heidinnetje
J. v.d. Vondel, Gijsbrecht van Amstel
J. v.d. Vondel, Joseph in Dothan

VAN KLASSE (18e t/m 20e eeuw)

Proza van Klasse, bloemlezing 18e/19e eeuw
P. Langendijk, Het wederzijds huwelijksbedrog
P. Langendijk, Don Quichot op de bruiloft van Kamacho
A.C.W. Staring, Jaromir / Marco
E.J. Potgieter, Jan, Jannetje en hun jongste kind
J.J. Slauerhoff, De laatste reis van de Nyborg

Kijk voor het actuele aanbod en het plaatsen van uw bestelling op www.taal-teken.nl

BEATRIJS

Een Marialegende

TEKST EN VERTALING

Tekstverzorging en vertaling
Hessel Adema

UITGEVERIJ TAAL & TEKEN

TER INLEIDING

De *Beatrijs* wordt algemeen beschouwd als het hoogtepunt van onze middeleeuwse geestelijke vertelkunst. En terecht. In vergelijking met de meeste andere teksten uit deze tijd valt het verhaal op door het zuivere, vaak poëtische taalgebruik en de bekwame verteltechniek.

De doordachte afwisseling van vlotte dialogen, rake karakteristieken en beeldende beschrijvingen wijst op een meer dan gemiddeld talent. Ook internationaal gezien behoort deze Marialegende tot het beste dat in de Middeleeuwen in dit genre is geschreven.

De *Beatrijs* geeft een goed beeld van de belangrijke rol die Maria in de geloofsbeleving van de middeleeuwse mens speelde. Hoewel de Maria-verering al in de vierde eeuw is begonnen, vindt ze haar hoogtepunt in de twaalfde en dertiende eeuw.

In de volledig katholieke middeleeuwse maatschappij ontstaat een behoefte aan concretisering van het geloof. Men wil zich van Gods aanwezigheid kunnen overtuigen door te zien, te voelen en te begrijpen; de abstracte mystiek was - zeker voor de meeste leken - te weinig tastbaar. De grote kathedralen, de muurschilderingen, de (heiligen-)beelden, de liturgische en kerkelijke toneelspeken, de tot de verbeelding sprekende apocriefe boeken brengen het geloof meer op een menselijk niveau.

God staat als opperste rechter ver boven de mensen en is daardoor moeilijk aanspreekbaar. Maria daarentegen is als vrouw en moeder voor iedereen bereikbaar. Haar rol wordt die van bemiddelaar tussen God en de mensen. Wie zou meer begrip hebben voor menselijk leed dan een Moeder en wie zou meer van God (Jezus) gedaan kunnen krijgen dan Zijn moeder (vgl. vss. 819 t/m 823)? Maria wordt het toevluchtsoord voor de mens in nood. Ze is het symbool van de barmhartigheid; al het goede wordt op haar geprojecteerd.

De middeleeuwse Maria-literatuur is zeer uitgebreid. Maria-mirakelen werden in kloosters voorgelezen en priesters gebruikten ze in de kerk als stichtelijke voorbeelden (*exempelen*) bij de preek.

Onze Beatrijslegende (*legenda* = wat gelezen moet worden) moet tegen deze achtergrond gezien worden.

Het eigenlijke verhaal is eenvoudig en laat zich in weinig woorden samenvatten. Een non kan haar gevoelens voor een vroegere jeugdliefde niet onderdrukken. Na een periode van twijfel besluit ze het klooster stiekem te verlaten en met haar vriend naar een andere stad te trekken.

Ze leven zeven jaar (een symbolische aanduiding voor een afgeronde periode) redelijk gelukkig samen en krijgen twee kinderen. Maar als het geld op is, laat hij haar in de steek. In de volgende zeven jaar verdient de non haar geld in de prostitutie om haar kinderen te kunnen voeden.

Aan het eind van deze periode wordt haar wroeging over haar daden steeds groter en ze besluit al bedelend naar haar oude omgeving terug te keren. Van een vrouw die bij het klooster woont, hoort ze dat men haar in het klooster nooit gemist heeft. Na drie visioenen durft ze het klooster weer binnen te gaan. Hier blijkt dat Maria haar taak tijdens haar afwezigheid heeft waargenomen (vs. 857). De non, die pas aan het eind van het verhaal bij haar naam, Beatrijs, wordt genoemd, neemt haar oude taak weer op, biecht haar zonden en krijgt vergiffenis.

Centraal in dit verhaal staat Beatrijs en haar relatie tot Maria. Ze laat het klooster en God in de steek, maar tijdens haar verblijf buiten het klooster blijft ze iedere dag tot Maria bidden. Als ze de wanhoop nabij is, smeekt ze Maria om hulp. Deze band met Maria blijkt aan het eind haar redding te zijn.

De andere optredende figuren - de minnaar, de weduwe, de abt - spelen een onbelangrijke rol en dienen vooral om de handeling vorm te kunnen geven.

Drie vormen van liefde spelen een rol in het leven van deze vrouw. De lichamelijke liefde, die haar het klooster doet verlaten en tot zonde brengt. De moederliefde, die haar - uit edele beweegredenen - tot een nieuwe zonde brengt. En haar liefde tot God en Maria, die de zonde opheft.

Ontrouw (van de mens), trouw (van God en Maria), berouw, Gods genade en - vooral - de wonderbaarlijke ontferming van Maria zijn de voornaamste motieven in dit verhaal.

De oude tekst

De auteur van de Beatrijs-legende is naar alle waarschijnlijkheid een Vlaming. Over zijn naam of woonplaats is niets met zekerheid bekend.

Door enkele literatuurhistorici is wel gesuggereerd dat Diederik van Assenede, de schrijver van *Floris ende Blancefloer*, de maker van de *Beatrijs* zou kunnen zijn, maar veel bewijs is voor deze veronderstelling niet geleverd. Wel mag worden aangenomen dat het verhaal in dezelfde tijd is geschreven ($\pm$ 1270). Het thema - de non die op drift raakt, maar door Maria weer in veilige haven geloodst wordt - komt in vele versies voor in de West-Europese literatuur.

Hoewel onze *Beatrijs* veel overeenkomsten vertoont met het Latijnse prozaverhaal van Caesarius van Heisterbach uit 1237, mag niet zonder meer worden aangenomen dat deze tekst voor onze schrijver als voorbeeld heeft gediend.

Er bestaan twijfels over de oorspronkelijkheid van het slot van de *Beatrijs*. De versregels 855 t/m 864 lijken een duidelijke afsluiting te vormen. Een tweede dichter kan het verhaal later hebben uitgebreid om de luisteraar verder te informeren over het lot van de kinderen en om de biecht te benadrukken.

Zoals zo vaak bij middeleeuwse teksten is de originele versie niet bewaard gebleven. Het verhaal is ons overgeleverd in een handschrift van ± 1374. De verzamelcodex waar het deel van uitmaakt is aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

Voor de oude tekst in deze uitgave is uitgegaan van de facsimilé-uitgave van het handschrift door L.A. Verhofstede. Op enkele plaatsen zijn algemeen geaccepteerde wijzigingen aangebracht. Het handschrift bevat geen interpunctie; deze is door de vertaler toegevoegd om de leesbaarheid te vergroten.

Voor deze uitgave is onder meer gebruik gemaakt van:

A.L. Verhofstede, *Beatrijs; reproductie van het handschrift en uitgave van de tekst*, Antwerpen 1947

D.C. Tinbergen / L.M. van Dis, *Beatrijs; naar het Haagsche handschrift uitgegeven*, 20e dr. Groningen 1970

F. Lulofs, *Beatrijs; uitgegeven met inleiding en aantekeningen*, 3e dr. Zwolle 1971

De taal

Voor de beginnende lezer van Middelnederlandse teksten volgen hieronder enkele opmerkingen die het lezen van de oude tekst vergemakkelijken.

a) Om verlenging van een klinker aan te geven wordt in het Middelnederlands vaak een *e* en soms een *i* gebruikt, dus *daer* i.p.v. *daar* (vs. 12), *scoenhede* i.p.v. *scoonhede* (vs. 24).

b) Bij een ontkenning wordt vrijwel altijd het woord *en* of *ne* gebruikt (vergelijk de Franse dubbele ontkenning *ne - pas*): *niet en vertare* (vs. 3), *en was niet sonder* (vs. 37).

Soms wordt de ontkenning alleen aangegeven door *en* (*ne*) of zelfs door slechts een restant van dit woord: *hine weet* (vs. 46), *In = Ic en* (vs. 59)

c) We zien zeer vaak dat een onbeklemtoond woord (of woorden) zich aansluit bij een voorafgaand of volgend beklemtoond woord. Het uithalen van de *enclises* en *proclises* verduidelijkt de tekst aanzienlijk: *ict* (vs. 2, ik het), *Becordise* (vs. 70, Bekoorde hij haar). In de eerste honderd verzen van de Middelnederlandse tekst zijn deze woordverbindingen in de aantekeningen naast de tekst aangegeven.

De vertaling

Bij de vertaling van de oude tekst is gestreefd naar goede leesbaarheid en inhoudelijke juistheid. Bij elk tekstgedeelte is de afweging gemaakt tussen letterlijke vertaling en vlotte verteltrant. Dikwijls is niet voor de soepelste formulering gekozen om de sfeer of de inhoud van het origineel niet te veel geweld aan te doen. Stoplappen en herhalingen binnen hetzelfde tekstgedeelte worden veelal weggelaten, omslachtige formuleringen worden doorgaans kernachtiger weergegeven.

Om de vergelijking van de vertaling met de middeleeuwse tekst te vereenvoudigen werd de vertaling voorzien van de versnummering van het origineel. Hopelijk draagt deze opzet eraan bij dat ook het lezen van het origineel voor de scholier aantrekkelijker wordt. Onbekende woorden, verouderde zegswijzen en ingewikkelde zinsconstructies zullen immers in veel gevallen door een snelle vergelijking met de vertaling herkend worden.

Vertalen is interpreteren. Noodgedwongen moest in de vertaling een keus worden gemaakt op plaatsen waar verschil van inzicht mogelijk is

Vanaf de derde druk

In de eerste drie drukken werden naast de oude tekst de aangebrachte wijzigingen ten opzichte van het handschrift vermeld. Voor een schooluitgave als deze leek het me bij nader inzien zinniger deze aantekeningen vanaf de vierde druk te vervangen door toelichtende opmerkingen en aanvullende woordverklaringen. Ook de vertaling en de inleiding werden op een aantal plaatsen gewijzigd.

Hessel Adema

BEATRIJS

- Van dichten comt mi cleine bate.
 Die liede raden mi dat ict° late
 Ende minen sin niet en vertare.
 Maer om die doghet° van hare
- 5 Die moeder ende maghet es bleven,
 Hebbic een scone mieracle op heven,°
 Die god sonder twivel toghede°
 Mariën teren, diene° soghede.
 Ic wille beghinnen van ere° nonnen
- 10 Een ghedichte; god moet mi onnen°
 Dat ic die poente° moet wel geraken
 Ende een goet ende daer af° maken,
 Volcomelijc na der waerheide,
 Als mi broeder ghijsbrecht seide,
- 15 Een begheven willemijn.
 Hi vant° in die boeke sijn.
 Hi was een out ghedaghet° man.
 Die nonne daer ic af began,°
 Was hovesche° ende subtiyl van zeden;
- 20 Men vint ghene noch heden
 Die haer ghelijct, ic wane,°
 Van zeden ende van ghedane.°
 Dat ic prisede hare lede,
 Sonderlinghe° haer scoenhede,°
- 25 Dats een dinc dat niet en dochte.°
 Ic wille u segghen van wat ambochte°
 Si plach te wesen langhen tijt
 Int° cloester daer si droech abijt:°
 Costersse° was si daer.
- 30 Dat seggic° u al over waer:
 Sine was lat° no traghe,
 No bi nachte no bi daghe,
 Si was snel te haren werke.
 Si plach te ludene°, in die kerke,
- 35 Si ghereide° tlicht ende ornament
 Ende dede op staen alt covent.°
 Dese ioffrouwe en was niet sonder
 Der minnen°, die groet wonder
 Pleecht te werken° achter lande.°
- 40 Bi willen comter° af scande,
 Quale°, toren°, wedermoet°;
 Bi wilen bliscap ende goet.
 Den wisen maect si oec soe ries,°
 Dat hi moet bliven int verlies,°
- 45 Eest° hem liefte ofte leet.
 Si dwingt sulken, dat hine° weet
 Weder spreken ofte swighen,
 Daer hi loen° af waent ghecighen.
 Meneghe worpt si ondervoet,°
- 50 Die op staet alst° haer dunct goet.°
 Minne maect sulken milde
 Die liever sine ghiften hilde,°

Om te wennen aan het Middelnederlands worden de eerste honderd versregels van uitleg voorzien, daarna biedt de vertaling voldoende leeshulp.

ict - ic het: *ik het*

doghet: *deugd*

op heven: *aanheffen*
 toghede: *toonde, tot stand brengen*
 diene - die ene: *die hem*
 ere - eenre: *een*
 onnen: *vergunnen*
 poente: *punt, kern*
 daer af: *daaraan*

vant - vant et: *vond het*
 ghedaghet: *bejaard*
 af began: *over begon*
 hovesche: *hoofs, beschaafd*

wane: *denk, meen*
 ghedane: *uiterlijk of manier van doen*
 lede: *ledematen, lichaam*
 Sonderlinghe: *In het bijzonder*
 dochte: *deugde*
 ambochte: *ambacht, taak*

Int - In het / abijt: *habijt*
 Costersse: *kosteres*
 seggic - segge ic
 lat: *lui, langzaam*

ludene: *de klok luiden*
 ghereide: *verzorgde*
 covent: *klooster*

minnen: *liefde*
 werken: *veroorzaken / achter lande:*
 comter - comt er *overal*
 Quale: *kwelling / toren: verdriet /*
 wedermoet: *diepe smart, afkeer*
 ries: *buiten zinnen, dwaas*
 bliven int (in het) verlies: *verliezen*
 Eest - Is het
 hine - hi ne: *hij niet*

loen: *loon, voordeel*
 ondervoet: *ondersteboven*
 alst - als het / dunct goet: *goeddukt*

hilde: *zou houden*

BEATRIJS

Schrijven levert me slechts weinig op. De mensen raden me aan het te laten en mijn geest niet te pijnigen. Maar om de goedheid te laten zien van de vrouw die
5 moeder werd, maar maagd bleef, begin ik toch aan een prachtig verhaal over een wonder. God liet het ongetwijfeld gebeuren ter ere van Maria, die Hem de borst gaf.

10 Ik ga over een non vertellen. Moge God mij toestaan dat ik het verhaal goed weergeef, precies zoals
15 monnik Gijsbrecht van de orde der Wilhelmiëten het mij waarheidsgetrouw vertelde. Hij, een bejaard man, vond het in een van zijn boeken.

De non die ik net noemde, was zeer beschaafd en
20 welgemanierd. Naar mijn mening is er tegenwoordig niemand meer te vinden die, wat karakter en uiterlijk betreft, haar gelijke is. Het zou ongepast zijn als ik haar
25 lichaam, en zeker de schoonheid ervan, zou loven.

Ik zal u vertellen wat gedurende lange tijd haar taak
30 was in het klooster: ze was kosteres. Ik verzeker u dat ze nooit lui was; ze werkte snel en ijverig. Ze luidde de kerkklok, zorgde voor de verlichting en voor de
35 benodigdheden voor de mis, en ze wekte alle kloosterlingen.

Deze jonge vrouw werd beheerst door de liefde, die overal grote verwarring teweegbrengt. Soms veroorzaakt ze schande, leed, smart of haat, soms
40 vreugde en geluk. Ze brengt een verstandig mens het hoofd soms zelfs zo op hol dat hij wel ongelukkig moet worden, of hij wil of niet. De liefde heeft sommigen zo
45 in haar macht dat ze niet weten of ze beter kunnen spreken of zwijgen. Ze brengt velen ten val, zij kunnen
50 pas weer opstaan als de liefde het toestaat.

Liefde maakt gierige mensen vrijgevig. Ook zijn er heel nuchtere mensen die onder invloed van de liefde